Богдан АНДРУСИШИН, Олександр ЛУГОВСЬКИЙ

КОМІСІЯ У СПРАВАХ ВІЙСЬКОВОГО ДУХОВЕНСТВА ПРИ ГОЛОВНОМУ ШТАБІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Нинішня державна влада України наголошує на особливій ролі Церкви й віри в Бога у житті суспільства. Вже більш як десять років активно обговорюється можливість запровадження інституту військових священиків в українському війську. Проте, незважаючи на значний науково-практичний доробок останніх років, успіхів у цій справі констатувати не доводиться.

Поза тим у XX столітті, в добу Визвольних змагань 1917–1921 рр., не кажучи вже про більш ранні історичні періоди, Українська держава здобула певний досвід розв'язання проблеми душпастирювання у війську.

На фронтах Першої світової війни в складі російської армії перебувало, за обрахунками Г.Надтоки, близько 6% псаломників, 5% дияконів, 4% священиків, щонайменше 2% ченців і послушників монастирів[1].

Загалом з 2 тис. військових священиків 1200 осіб походили з України[2] (зазначимо, що перед 1917 р. в українських єпархіях налічувалося понад 21 тис. білого парафіяльного духовенства)[3]. Після більшовицького перевороту – 16 січня 1918 р. – Народний комісаріат з військових справ ліквідував управління військового духовенства старої армії і звільнив священнослужителів усіх віросповідань. Кинуте напризволяще духовенство розтікалось по теренах усієї колишньої Російської імперії, поповнюючи антибільшовицькі військові формування. Значна частина його лишалася в Україні, адже тут була зосереджена значна кількість військ Південно-західного й Румунського фронтів та Чорноморської флоти.

Укладення між Українською Народною Республікою і Центральними державами 9 лютого 1918 р. мирного договору й подальша демобілізація і розформування військових частин старої російської армії в останні місяці існування Центральної Ради, а потім під час існування

Української Держави гетьмана Павла Скоропадського призвели до того, що військове духовенство опинилося в матеріальній скруті й змушене було, з одного боку, братися задля прожитку за будь-яку роботу, а з другого – клопотатися перед урядовими установами (Військовим міністерством, Міністерством ісповідань, Радою Міністрів, штабом гетьмана) про поліпшення матеріального стану, сподіваючись, зокрема, одержати посади в українській армії, яку планував створити гетьман.

Про тогочасну катастрофічну ситуацію військового духовенства 7 червня 1918 р. писав у рапорті Морському міністрові Української Держави головний священик Чорноморської флоти Г.Спаський: "... Позбавлене злиденного окладу (380 крб. на місяць. – *Б.А., О.Л.*), духовенство Чорноморської флоти залишилося буквально на вулиці, змушене простягати руку по милостиню... бо місця санітарів, писарів, що їх одержали деякі священики, зараз закриті для них. Навіть на городах поденниками (де працювали офіцери флоти) за комплектом офіцерів не беруть. Вступ на священицькі місця в сільські єпархіальні парафії. Цей спосіб виходу з теперішнього тяжкого стану, найкращий і природний, підлегле мені духовенство випробувало передусім. Але бажаного результату, на жаль, не дістало. Місцевий архиєпископ радо обіцяв узяти до себе на службу флотських священиків, якщо їх оберуть парафіяни... Але священиків, які пішли на вибори, було усіх забалотовано з тієї причини, що їх не знали парафіяни. Та інакше й бути не могло, позаяк усі вони, перебуваючи на службі у флоті від 2 до 20 років, порвали всі зв'язки з рештою світу й стали нікому, крім флоти, не відомими (корабель, екіпаж, навчальний загін, порт – усі одиниці збірні й несталі"[4]. У рапорті також пропонувалися заходи щодо поліпшення матеріального стану й соціальних гарантій 24 флотських священиків, 4 дияконів і 4 псаломників: крім надання різних видів допомоги, йшлося про зарахування їх до резерву чинів флоти, поки дістануть призначення на місця пастирської служби на судна і в берегові установи Української Держави. А щоб утримання цих священиків під час перебування їх у резерві не обтяжувало Державної скарбниці, передбачалося відрядити їх для праці в установи Морського міністерства. У разі, якщо український уряд не відкриє священицьких місць у флоті, висловлювалася пропозиція зарахувати всіх охочих священиків Чорноморської флоти на державну службу по Морському чи якомусь іншому міністерству Української Держави тощо[5].

Вісті про формування української армії швидко поширились. До служби в ній як військові священики зголошувались не тільки представ-

ники православного духовенства, а й інших конфесій. Так, колишній військовий ахун Віленської військової округи А.Сафаров просив призначити його на посаду військового мулли української армії[6].

Добирали кадри для майбутньої української армії урядовці 2-го і 3-го відділів Управи персонального складу Головного штабу. Вони обліковували заяви, розрахунки призначених до армії старшин, урядовців, лікарів і військового духовенства. З червня 1918 р. справа призначень військового духовенства перейшла до Комісії у справах військового духовенства при Головному штабі Військового міністерства.

Комісію було засновано з ініціативи військового міністра О. Рогози 21 травня 1918 р.[7] 12 (25) липня 1918 р. митрополит Антоній (Храповицький) на прохання військового міністра благословив діяльність Комісії й запропонував включити до неї протоєрея військового собору Сергія Троїцького. Додатково було внесено питання про розроблення навчальної програми з релігії у військових школах і серед війська[8].

Завданнями Комісії у справах військового духовенства були:

1. Ліквідація і реєстрація церковно-військового майна демобілізованих і розформованих частин, а також персоналу колишнього військового духовенства;

2. Обміркування матеріального забезпечення колишнього і майбутнього військового духовенства;

3. Реєстрація військового духовенства й утворення кандидатських списків для призначення в частини й установи військової і морської офіції;

4. Розроблення Статуту про військове й морське духовенство;

5. Розроблення штатів військового й морського духовенства[9].

До складу Комісії ввійшли представники різних відомств: від штабу гетьмана – полковник Глинський; Військового міністерства – осавул Макуха; Міністерства ісповідань – панотець Олександр Маричев; військового духовенства – протоєреї Євген Капралов, Костянтин Стешенко й Ізмаїл Ковернинський, панотці Гнат Яструбецький і Євген Яржемський. У серпні до Комісії призначено ще двох членів: від Микільського військового собору й морського духовенства[10]. Комісія прикомандировувалася до Головного штабу, де для неї виділили приміщення. Діяла канцелярія. Головування в Комісії було покладено на протоєрея Є.Капралова[11].

Комісія у справах військового духовенства працювала відповідно до визначених їй завдань. Вона взяла на облік і склала реєстр церковно-військового майна, що залишилося на території України од військових і тилових частин Південно-Західного й Румунського фронтів російської армії. Частину майна було передано до новосформованих українських час-

тин, а дещо звезли до Києва. Проте багато майна так і не було обліковано, і воно залишилося в Румунії або було розграбоване.

У межах своєї компетенції Комісія вживала заходів до поліпшення долі колишнього військового духовенства. З 21 травня по 25 вересня 1918 р. питання матеріального становища військового духовенства 7 разів розглядалося на її засіданнях[12].

З березня по 28 жовтня 1918 р. було складено абеткові списки на 2 019 кандидатів на посади лікарів, урядовців і панотців[13]. З 9 березня по 24 жовтня того ж року у військові частини призначено 95 панотців[14].

Від початку своєї діяльності Комісія наполегливо клопоталася перед Військовим міністерством і Міністерством ісповідань про матеріальну допомогу військовому духовенству. Так, у липні 1918 р. військовий міністр офіційно звернувся до Міністерства ісповідань з проханням узяти під свою опіку й піклування 235 зареєстрованих Комісією військових священиків, поки їх буде призначено на посади в єпархіях, а також виділити їм грошову допомогу з наданого Міністерству ісповідань кредиту. 5 серпня Комісія надіслала до цього міністерства лист із списком 235 військових священиків і проханням повідомити, коли буде розпочато видачу грошей[15]. Крім того, голова і члени Комісії не раз звертались до окремих посадовців Міністерства ісповідань з проханнями про допомогу військовому духовенству.

Щоб полегшити долю „безмісного" військового духовенства, Комісія намагалася знайти кошти для утримання його. Спочатку було роздано 10 тис. крб., що залишились від фонду колишнього військового пресвітера[16]. 30 травня вийшов наказ №187 військового міністра про одноразову грошову допомогу військовому духовенству[17]. 12 червня гетьман затвердив ухвалу Ради Міністрів про виділення 3 млн. крб. для виплати заборгованості військовикам, у тому числі військовому духовенству[18]. 8 липня було затверджено подібне розпорядження на 6 млн. крб[19]. Згідно з постановою Ради Міністрів від 29 червня про допомогу військовополоненим, священики, які поверталися з німецького й австро-угорського полону, отримували допомогу на рівні українських старшин відповідного рангу – по 300 крб[20]. Поранені священики одержували допомогу на 25% більшу й діставали право на безкоштовний проїзд залізницею до місця постійного мешкання. Державна влада надавала допомогу військовополоненим духовним особам. Так, міністр ісповідань В. Зіньківський через Міністерство закордонних справ турбувався про 29 священиків Волинської єпархії і 16 ченців Почаївської лаври, що перебували в таборах військовополонених на території Угорщини.

У вересні 1918 р. у Військовому міністерстві було підготовлено проект тимчасового положення про пенсії та одноразові допомоги військовослужбовцям і військовому духовенству[21]. Однак економічні проблеми військового й флотського духовенства лишалися далекими від розв'язання. Тому в спільному рапорті начальника Головного штабу й голови Комісії у справах військового духовенства військовому міністрові 26 вересня 1918 р. висловлювалося занепокоєння „надзвичайно тяжким і скрутним матеріальним становищем" колишнього військового духовенства й подавалося прохання порушити клопотання перед Міністерством ісповідань про грошову допомогу колишнім військовим священикам бодай у тій сумі, яку видавали єпархіальним священикам-біженцям, тобто по 650 крб. кожному священикові й по 325 крб. – дияконові й псаломнику[22].

Військове міністерство намагалося перекласти цю справу на Міністерство ісповідань, пропонуючи йому взяти військових духовних осіб під свою опіку: призначити на посади в єпархіях і видати грошову допомогу. 5–7 серпня до Міністерства ісповідань було передано списки 235 військових священиків, які потребували допомоги. Члени Комісії у справах військового духовенства не раз обговорювали ці питання з обома міністерствами. Начальник Головного штабу просив військового міністра ще раз нагадати Міністерству ісповідань про допомогу. Обидва міністри – В.Зіньківський і О.Лотоцький 12 жовтня й 11 листопада змушені були відповісти відмовою – „з огляду на повну відсутність вільних коштів у міністерстві".

У доповіді фінансової комісії Департаментові православної церкви до міністра ісповідань щодо рішень міністерства про прийняття під свою опіку військового духовенства, а тим більше про грошову допомогу цьому духовенству мови не було.

Діяльність Комісії щодо реєстрації військового духовенства й утворення кандидатських списків для призначення в частини й установи військової і морської офіції була тісно пов'язана з розробленням штатів. Комісія встановила норми для призначення на посаду: минулий військовий стаж, українське походження й прихильність до України, а також бойовий стаж кандидата. Проте Комісія не дістала права призначати на посади, а тому ці норми на практиці не застосовувались. Призначення ж робили командири частин і Військове міністерство.

Справжнім каменем спотикання в стосунках Комісії з Військовим міністерством став проект Статуту керівництва військовим духовенством. В основу проекту було покладено принципи: виборність, протопресвітерство з білого духовенства, відсутність нагород (як духовних, так і

військових), а також певна незалежність у відносинах між військовою владою і духовенством. Документ було подано на розгляд військовому міністрові О.Рогозі. Міністр, сприйнявши проект як революційний, передав його на розгляд митрополита Київського і Галицького Антонія (Храповицького). Ознайомившись з проектом, митрополит з ним не погодився й відхилив, аргументувавши свою незгоду в доповідній записці до військового міністра. На думку митрополита Антонія (Храповицького), інститут протопресвітерства на чолі з панотцем з білого духовенства – цілком неканонічний, бо його підтримують ліберальні священики, які йдуть проти „царату" й московських порядків і заявляють себе тільки українцями. Крім того, він закидав військовому духовенству біглопопівство, аморальність і т. ін.[23] Митрополит висунув свій проект керівництва військовим духовенством на чолі з єпископом, що суперечило постанові Всеросійського собору.

Військовий міністр погодився з митрополитом Антонієм і той заснував свою комісію для складання нового проекту[24]. У роботі її брали участь архимандрит Арсентій, єпископ Діонисій Кременецький і генерал Добрянський. Комісія у справах військового духовенства при Головному штабі Військового міністерства погодилась на прохання цієї комісії відрядити свого інформатора. Цю функцію доручили виконувати отцеві О. Маричеву. Проте спроби представника Комісії у справах військового духовенства вплинути на роботу нової комісії були невдалими[25].

Боротьба навколо Статуту між Комісією у справах військового духовенства і митрополитом Антонієм свідчить про нерозв'язаність в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського головної проблеми: на яких засадах формувати інститут військового й флотського духовенства. Навколо цього ключового питання точилася боротьба між українською і російською партіями, а також між окремими представниками владних структур. Ситуація змінилася тільки в добу Директорії УНР[26].

17 грудня 1918 р. Комісію у справах військового духовенства з наказу військової влади було ліквідовано. Керівництво військовим духовенством Головний отаман С.Петлюра довірив Духовній управі в складі трьох священнослужителів. Головою Управи було призначено головного отця Республіканських військ Антона Машнюка, членами – отців Юрія Жевченка й Антона Гриневича[27].

Директорія, розуміючи значення духовних впливів на армію, продовжувала кращі традиції, започатковані в діяльності Комісії у справах військового духовенства при Головному штабі Української Держави, що дістало відображення як у практичній діяльності державних органів, так і в законодавстві.

ПРИМІТКИ

[1] Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: Національно-релігійний аспект. – К., 1998. – С. 196.

[2] Там само.

[3] Степаненко Г.В. Православне парафіяльне духовенство на українських землях Російської імперії в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.) // Український історичний журнал. – 2004. –№ 5. – С. 46.

[4] Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 7 зв.

[5] Там само. – Арк. 8, 8 зв.

[6] Там само. – Ф. 1074. – Оп.1. – Спр. 31. – Арк. 57 б.

[7] Документи про діяльність Комісії, які ми використовуємо в цій статті, відклались у фонді Військового міністерства й Міністерства ісповідань Української Держави, що частково збереглися у ЦДАВО України. Це невелике обсягом листування й доповідь начальника інформаційного бюро Департаментові у справах православної церкви УНР. Див.: ЦДАВО України. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 92; Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 54; Ф. 1074. – Оп. 2. – Спр. 6.

[8] Андрусишин Б., Ульяновський В. Військове та флотське духовенство в Україні: Період національно-визвольних змагань 1917 – 1918 рр. // Людина і світ. – 2000. – № 5. – С. 16–21.

[9] ЦДАВО України. – Ф. 1074. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 27.

[10] Там само. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 49.

[11] Там само. – Ф. 1074. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 27; Ульяновський В. Церква в Українській державі: (Доба Гетьманату Павла Скоропадського).–К., 1997. – С. 161.

[12] ЦДАВО України. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 30.

[13] Там само. – Ф. 1074. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 816.

[14] Там само. – Арк. 804.

[15] Там само.– Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 23–31 зв.

[16] Там само. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 49 зв.

[17] Там само. – Ф. 107. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 14.

[18] Державний вісник. – 1918. – 20 черв.

[19] ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 3. – Спр. 8. – Арк. 19.

[20] Державний вісник. – 1918. – 11 лип.

[21] Андрусишин Б., Ульяновський В. Зазнач. праця. – С. 17.

[22] ЦДАВО України. – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 30 зв.

[23] Там само. – Арк. 50.

[24] Там само.

[25] Там само. – Арк. 50 зв.

[26] Докладніше про військове й флотське духовенство в церковній політиці Директорії див.: Андрусишин Б. Церква в Українській державі: (Доба Директорії УНР). –К., 1997.

[27] ЦДАВО України. – Ф. 1071. – Оп. 1.– Спр. 92. – Арк. 50 зв.